

СТУДЕНТСТВО КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ (XVII – ПОЧАТОК XIX СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті розглянуто розвиток навчальних закладів на території України у період XVII – початок XIX століття. Проаналізовано зміст та основні види навчальної діяльності у вищих закладах України.

Ключові слова: студенти, освіта, навчання, вищі навчальні заклади, конгрегація.

Одним із найдавніших вищих навчальних закладів України є Києво-Могилянська академія, яка була утворена у 1632 році внаслідок об'єднання братської школи, що діяла на Подолі, і Лаврської школи Печерського монастиря. Тривала історія цього закладу завжди викликала інтерес дослідників, учителів, педагогічної громадськості до різних сторін його життя, зокрема й до особового складу академії – викладачів, студентів. У статті розглянемо становище студентів Академії.

В Академії навчалася міська і сільська молодь із різних регіонів України – з Київщини, Лівобережної і Слобідської України, Запоріжжя, Волині, Поділля, Галичини, Буковини, Закарпаття. Вихідці з Правобережної, Західної України, Закарпаття на період навчання в Академії отримували спеціальний дозвіл на тимчасове проживання у Києві.

Оскільки Києво-Могилянська академія була єдиним вищим православним навчальним закладом на Сході Європи, то на навчання сюди приїздили православні християни з Московії (у XVIII ст. Росії), Польщі, Молдови, Валахії, Сербії тощо. Національна чи релігійна обмеженість не була притаманна Академії.

В Академії мали право навчатися представники всіх соціальних станів – дворянства, духовенства, козацтва, міщан, заможних селян. З утворенням вищого навчального закладу у Києві багато представників української знаті відмовляються від навчання своїх дітей у закордонних університетах у XVII–XVIII ст., про що свідчать списки студентів. Так, у них фігурують прізвища відомих у ті часи українських родів – Полубенських, Мужилівських, Міклашевських, Проскур, Суцанських, Лизогубів, Забіл, Танських, Косачів, Галаганів, Марковичів, Тарновських, Туманських, Лагод, Сулим, Гамалій, Горленків, Безбородьків, Лазаревських, Ханенків, Скоропадських, Кулябок, Полетик, Лісовицьких та ін.

Однак більшість серед студентів склали діти з козацьких родин, міщан, священників, заможних селян, що засвідчує, зокрема, склад учнів класу риторики і поетики 1763 року: із 19 учнів класу з козацьких родин було 7, із міщан – 3, священників – 4 [8, с. 151 – 152]. У XVII – першій половині XVIII ст. більша частина студентів була світського походження, у другій половині XVIII ст. становище змінюється. Цьому сприяли спеціальні укази Синоду і Київської консисторії, починаючи з 1722 р., які зобов'язували священників віддавати своїх дітей на навчання під загрозою штрафу, втрати

приходу чи переведення у «мужичий» стан.

Збільшення кількості представників духовного походження не означало, що Академія перетворювалася на духовний заклад. Її навчальні плани не змінилися, студенти, як і раніше, могли вибирати собі спеціальність і світського, і духовного спрямування.

Водночас відбувалося і так, що студенти, які виявляли бажання стати священниками, не хотіли завершувати богословський курс. Консисторія прагнула завадити таким рішенням, застосовуючи заохочувальні та примусові засоби. Наприклад, у 1761 р. ініціативи митрополита А. Могилянського консисторія видає наказ, згідно з яким тим, хто не завершить богословський клас, багаті парафії не давати. Парафіяльним священникам, які мали доньок, заборонялося видавати їх заміж за таких студентів під загрозою втрати місця. Для того, щоб змусити кандидатів у священники завершувати повний академічний курс, встановлювалися такі правила: богослови могли одружитися на доньках священників, парафія яких поширювалася на 80–100 дворів, філософи – на 60–80 дворів, останні – менше 60 дворів.

У першій половині XVII ст. у Київській колегії щорічно навчалася кілька сотень учнів. Як і в усіх навчальних закладах тих часів, були хороші й погані роки стосовно кількості учнів. Так, у

середині XVII століття через війну з Польщею за незалежність учнів у класах майже не було. З кінця 50-х років кількість студентів почала збільшуватися, особливо у 80-і роки, після закінчення військових дій в Україні. В 1700 р. їх нараховувалося вже близько 2000. Водночас під час епідемії чуми в 1710–1711 рр. їх залишилося всього близько сотні, однак уже через чотири роки, в 1715 р., кількість студентів зросла до 1100. Починаючи з 20-х років і до кінця XVIII століття, кількість студентів не перевищувала 800-1100 осіб [8, с. 152–153].

Колегія мала студентські братства, які згодом почали називатися конгрегаціями. Їх створення мало переважно релігійно-виховну мету. Наприкінці XVII ст. ректор Академії Йоасаф Кроковський поділив конгрегацію на дві: Велику (Congregatio Major) – для студентів старших класів, та Малу (Congregatio Minor) – для учнів нижчих класів. Обидві конгрегації мали однакові за змістом форми обітниць для членів (sodales) та особливі заповіді для содалісів [6, с. 116].

Члени молодшого братства з молодших класів називалися учнями, або школярами, спудеями, а старшого – студентами. В конгрегаціях існувало своєрідне самоврядування з особливою адміністрацією – префектом, асистентом, нотарієм. Вступ до таких конгрегацій був добровільним, однак майже всі учні й студенти вважали за честь бути їхніми членами. Кожен з них давав урочисту обіцянку чесно виконувати свої обов'язки, добре ставитися до товаришів, бути вірним славним традиціям колегіуму, після закінчення морально й за можливості матеріально підтримувати рідну школу.

Конгрегації були самоврядними організаціями: мали свою печатку, скарбницю, яка поповнювалася за рахунок внесків благодійників, представляли інтереси своїх членів у суді, перед академічним керівництвом тощо.

Двох конгрегаційних префектів обирали під керівництвом наставника – конгрегаційного патера, викладача, переважно класу риторики (шостого класу академії). Для збору пожертвувань було заведено спеціальну білу книгу «Альбум», з якою ходили префекти конгрегації разом із асистентами, а то й настоятелем. Петро Могила збудував конгрегаційну дерев'яну церкву, в якій збиралися, за свідченням гетьмана Самойловича, «пани-студенти» для врочистих богослужінь із свічками і факелами, розігрували «шкільні» драми [3, с. 76].

Більшість студентів оволодівала знаннями, перебуваючи у скрутних матеріальних умовах. Злидні переслідували багатьох. Керівництво Академії прагнуло якось полегшити їх існування. Так, частина студентів проживала у гуртожитках-бурсах, які призначалися, як зазначав Петро Могила «передусім для найбідніших вихованців, повних сиріт і таких, які ще змалку залишилися без батьків і родичів своїх і всі свої літа, хоча

конче нужденно тому віддали, щоб, отримуючи в такому своєму бідняцькому стані від людей милостиню, навчатися красних мистецтв, різних мов і корисних наук» [8, 129].

Бурси на власні кошти будували Петро Могила (30-і роки XVII століття), Йоасаф Кроковський (1719 р.), Іван Григорович-Барський (1765 р.), нову кам'яну бурсу й невеличку лікарню для студентів було побудовано у 1778 р. на кошти протектора Академії митрополита Г. Кременецького.

Бурси були завжди переповнені й не могли вмістити всіх бажаючих, тому для інших організовувалась Мала бурса – у приміщеннях київських церков, яких у ті часи було чимало на Подолі – Добро-Нікольській, Покровській, Набережно-Нікольській, Ільїнській, Миколи Притиска, Василівській тощо.

За порядок у бурсах відповідали префект і суперінтендант. Очолювали Велику і Малу бурси сеньйори, що обиралися із студентів, що мешкали в них. На допомогу суперінтенданту призначалися «візитатори» із студентів, явні і таємні, по кілька з класу, які стежили за порядком. Суперінтендант призначав у кожному кімнату бурси «сеньорів» та одного «директора» із старших за віком і кращих за успіхами учнів, які також стежили за порядком у кімнатах та поведінкою школярів у класах і поза ними.

Тільки студенти із заможних родин жили або у власних будинках, або на найманих квартирах, часто наймаючи прислугу і репетиторів. Однак і ці студенти перебували під наглядом колегіального начальства.

Студенти Академії не отримували стипендії на відміну, наприклад, від студентів Московської слов'яно-греко-латинської академії. Тому малозабезпечені учні – і 30-річні богослови, і малолітні «граматики» – змушені були самостійно дбати про харчування і одяг, аби тільки продовжувати навчання. Існували різні шляхи підробітку. Зокрема, влітку студенти часто наймалися на роботу прислужниками, сторожами, наймитами, писарями тощо. Так, ритор Роман Антонович (тобто Роман навчався в класі (школі) риторики) у 1733 р. служив у священника як наймит: гній возив, коней пас, дрова рубав, коляску поганяв; студент Андрій Італінський протягом трьох років (1735–1737 рр.) був письменником у подільського протопопа; Іван Садурський влітку 1766 р. охороняв просо й пшеницю Києво-Видубицького монастиря [4, с. 222–223].

Старші учні, які мали успіх у навчанні, призначалися інспекторами в учнівських квартирах. Вони повинні були допомагати в науці тим учням, батьки яких брали на себе обов'язок покривати платню за приміщення інспектора в тій квартирі та доставляти йому харчі або вносити певну частку грошей квартирній хазяйці за його харчування.

Іноді спудеї одержували копійки за участь у митрополичому хорі, за читання псалмів над покійниками або віршів на різних урочистостях, за піднесення гравюр і складання панегіриків знатним особам; під час свят, особливо Різдва і Великодня, бурсаки ходили містом із колядками, щедрівками, вітальними промовами, вертепами. Більшість же бурсаків просто «миркувала» – просила милостиню. Збираючись групами, вони співали під вікнами заможних киян пісні, псалми й канти.

Існував ще один шлях заробітчанства студентів Академії, що не мали жодних засобів для існування: учні класів синтаксими, поетики та риторики відпускалися з 9 травня до 1 вересня для «епетицій», тобто просити милостиню в різні кінці України, де збирали харч, одяг, гроші. Мандрували студенти місяць, два, іноді рік і більше. Ходили невеликими групами, мали з собою вертепи, ноти, заготовки вітальних промов, співали в церквах, на різних урочистостях, деяким вдавалося влаштуватися домашніми вчителями.

Більш надійним способом заробляння грошей на навчання і життя були кондиції, тобто право навчати дітей у багатих сім'ях або своїх академічних заможних учнів, яким важко давалося навчання. Таке право надавалося кращим студентам, які вже навчалися у старшій конгрегації – богословам і філософам, і лише інколи – й риторам.

Для того, щоб заробляти на життя, студенти навіть утримували у бурсі кількох жебраків, які підтримували студентів своїм «коштом». За це студенти готували їх до вступу в Академію, навчали латині. Так, з відома академічного керівництва, у 1764 р. у бурсі мешкало 24 жебраки, у 1769 р. – 11.

Матеріальне становище бурсаків значно поліпшилося при митрополиті С. Миславському: 9 лютого 1784 р. він наказав префектові видавати щорічно 200 бурсакам грошову допомогу, всього 1500 крб., але водночас заборонив усім учням нижчих класів випрошувати по дворах милостиню [6, с. 128].

Якщо говорити про матеріальне забезпечення закладу загалом, то у XVII ст. Київська академія існувала за рахунок прибутків від маєтків Київського Братського Богоявленського монастиря. Землі надавалися гетьманськими універсалами, дарувалися козацькою старшиною, православною шляхтою, церковнослужителями, міщанами, козаками й іншими благодійниками. Усі даровані маєтності записувалися на Братський монастир, а гроші переважно цілеспрямовано надавалися на бурсу, стипендії, бібліотеку, будівництво, хворих студентів тощо.

У 1694 р. царський уряд призначив Академії 50 крб. і 50 чвертей жита щорічно. 200 крб. щорічно повинен був видавати Військовий Малоросійський скарб Малоросійської колегії.

У 1766 р. був виданий царський указ, який дозволяв високим посадовим особам – ігуменам, архімандритам та іншим – вільно розпоряджатися своїми коштами, чим скористалися колишні вихованці Академії. Так, 1771 р. Варлаам Лящевський, архімандрит Донського монастиря, надав Академії 4000 крб., відсотки з яких мали йти на утримання викладачів єврейської й грецької мов, 1776 р. – ще 3 000 крб. на бідних студентів; Варлаам Баранович, ігумен Московського Іоана Златоустого монастиря – 7 320 крб., відсотки з яких призначав на утримання бурсаків. Найбільші внески зробив київський митрополит Гавриїл Кременецький, який виділив 73 500 крб., з них на бурсу і шпиталь – 44 000 крб. Із щорічних відсотків з них (2 200 крб.) 1 500 крб. визначив на утримання найбідніших студентів, 500 – на академічну бібліотеку й лікування хворих [9, с. 63–68].

Після секуляризації церковних земель 1786 р. Києво-братський монастир, як і інші, втратив свої маєтки. На утримання Академії було виділено з державних казенних коштів 9 000 крб., з 1797 р. ця сума зросла до 12 000 крб. на рік.

Серед благодійників і покровителів Академії вирізняються гетьман Іван Мазепа і митрополит Київський Рафаїл Заборовський. На їх честь Академія з 1704 до 1709 р. називалася Могило-Мазепинською, а з 1735 до 1817 р. – Могило-Заборовською.

Життя Академії загалом і студентів зокрема регламентувалося інструкціями (Правилами чи Законами). Для вихованців Академії існували загальні правила поведінки, розпорядок дня. Перші правила («Анфологія») були написані Петром Могилою ще у 1636 році. В «Анфології» спеціально для молодих колегіантів автор подав режим дня, детально виклав правила поведінки: про сон, про прибирання і самообслуговування, про поведінку в церкві, школі, під час їжі, а також до і після неї тощо. Кожен крок юнака в колегії і поза нею супроводжувався релігійно-моральними наставленнями.

У XVIII столітті виділяються дві інструкції. Перша, укладена митрополитом Р. Заборовським у 1734 р., загалом визначала розпорядок внутрішнього життя закладу. В 22 пунктах давалися настанови студентам і професорам, їх права і обов'язки, правила поведінки. У другій, написаній ректором С. Миславським у 1763 р. і затвердженій у 1764 р. митрополитом А. Могилянським, внутрішній розпорядок Академії викладено більш детально. Чітко регламентовані правила поведінки усіх учасників освітнього процесу створювали особливий дух у школі й своєрідний характер життя.

Наставники слідкували за тим, щоб студенти лягали спати і вставали в певний час, спали не більше семи годин, привчали перед сном звітуватися перед собою про наслідки прожитого дня. Інструкції забороняли студентам «вештатись

ночами, приносити в Академію зброю, а також стріляти із рушниць і пістолетів, ходити на видовища із кулачними боями, а тим паче самим влазити в бійку» [8, с. 165] і т.п.

За поведінкою учнів у церквах наглядали «цензори» із студентів. Цензори були і в кожному класі. Вони наглядали за чистотою, мали ключ від класу, тримали в порядку журнал із списком учнів, де відзначали присутність школярів та їхню поведінку.

За порушення академічних правил студенти підлягали покаранню. Оскільки більшість порушень зумовлювалась нужденним становищем студентів, то Академічні інструкції, зокрема 1734 р., рекомендували карати студентів «ні занадто суворо, ні занадто слабо, а тримати середини, як велить обов'язок освіченості і ввічливості» [9, с. 125].

Суворо каралися студенти лише в тому разі, якщо вони грубо й неодноразово порушували «правила честі»: за пияцтво, мордування товаришів-спудеїв, неодноразово виявлену грубість і неповагу до викладачів і наставників. Інструкція 1764 р., за подібні вчинки передбачала такі покарання: «Префект має право карати йому підлеглих учнів: малих різкою, а середніх і старших спочатку погрожуючи словом, другий раз переведенням з вищої школи в нижчу, третій – позбавленням кондицій чи певного місця і, нарешті, про невірних доповідати ректору. Ректор в Академії – верховна влада – усіх різним покаранням карати може» [9, с. 125].

Для запобігання небажаних вчинків академічні наставники повинні були піклуватися про дозвілля студентів: заохочувати їх до занять у хорі, оркестрі, у студентському театрі, до роботи у бібліотеці.

З метою організації щоденного читання хороших книг з ініціативи професора І. Фальковського у 1792 р. було створене студентське «Вільне піітичне товариство». Бажаючи стати його членами вносили в його фонд одну книжку і грошовий внесок. Бурсакам, які цього не мали, Фальковський дозволив користуватися власною бібліотекою. Викладач В. Антонський організував «студентське зібрання» для читання газет «Московские ведомости» та «Новости», які він отримував від своїх братів, що навчалися у Московському університеті.

Викладачі й наставники, піклуючись про поведінку студентів за межами Академії, відвідували їх на квартирах і бурсі, супроводжували на молитви, похорони товаришів, за старими звичаями прогулювалися на берег Дніпра, у літній період під час рекреацій ходили разом з учнями в поле.

Якщо у студентів виникали конфлікти із префектом, то їх міг розв'язати тільки суд, очолюваний ректором. Звертатися безпосередньо до протектора (покровителя) Академії – митрополита – студентам заборонялося.

Наприкінці XVIII ст., у 1798 р. в Академії було створене Академічне правління під головуванням ректора, до якого крім префекта, скарбника (економа), бібліотекаря, діловода, комісара (що видав справами постачання) та одного чи двох вчителів, входили і два студенти, які виконували обов'язки писарів.

Студентські «малі дисертації», які виконувалися філософами і богословами, а також інформація про прийнятих і відрахованих студентів, про стан лікарні, бурс тощо розглядалися щосуботи вранці на нараді всіх керівних осіб Академії.

На урочистому засіданні, яке відбувалося щороку 22 грудня в день святої Анни (день ангела Галшки Гулевичівни, яка подарувала свої землі братському монастирю), приймали нових членів до академічної корпорації, винагороджували вчителів та студентів, які найбільше відзначилися у викладанні і навчанні, зачитувалися й вручалися подяки від ректора, дарувалися книги [9, с. 59].

У студентів була своєрідна форма. Вони вбиралися в кирею з відкидними рукавами до п'ят, влітку заможні – з шовкової матерії, бідні – з китайки, взимку – із сукна, така кирея по краю обшивалась червоним чи синім шнуром з візерунками. У зимовий час під кирею надягали кожух з овчини, який підв'язувався шовковим, камковим чи вовняним поясом; влітку – короткий каптан з кольорової матерії, який застібався металевими гудзиками. Носили широкі червоні чи голубі штани, смушкову шапку з кольоровим верхом, червоні й жовті чоботи з закотом на високих підборах і з підковами, що дзвеніли. Такий костюм вважався шляхетним [1; 4; 8].

Отже, у Києво-Могилянській академії XVII–XVIII століть навчалися студенти різних станів населення. Їх права і обов'язки регламентувалися правилами і розпорядженнями. За їх поведінкою відбувався постійний нагляд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею: в 2 ч. К., 1856.
2. Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.: енцикл. вид. / упоряд. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького. К., 2001.
3. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. К., 1994.
4. Радул О. С. Історія вищої школи Європи (V ст. – середина XX ст.). Кіровоград, 2011.
5. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Львів, 2001.
6. Титов Х. Стара вища освіта в Київській Україні XVI – початку XIX ст. К., 1924.
7. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. К., 1988.
8. Хижняк З. І., Маньківський В. К. Історія Києво-Могилянської академії. К., 2003.